

A kis- és nagyüzemek költségelőnyjeinek differenciálódása a magyar mezőgazdaságban

A magyar mezőgazdaságban 1962-ben befejeződött a mezőgazdaság felülről kezdeményezett és vezérelt kollektivizálása. Ettől kezdve a központi irányítás szándékai szerint létrehozott nagyüzemek, állami gazdaságok és termelőszövetkezetek művelték a 90-es évek elejéig a mezőgazdasági terület 97 %-át. A klasszikus magángazdaságok tevékenysége a fennmaradó 3 %-nyi területre korlátozódott. A nagyüzemek területének mintegy a 10–11 %-án szerveződtek a szövetkezeti tagok és az alkalmazottak háztáji, illetve kisegítő gazdaságai.

Napjainkban az egyéni (vagy családi) munkára alapozott kistermelői szektor túlnyomó részét a felsorolt három gazdaságtípus alkotja.¹

A kezdeti időkben átmeneti, ideológiai okokból csak megtűrt üzemi formának tekintett kisüzemek gazdálkodása azonban a hetvenes évek második felétől kezdődően megélénkült és a nyolcvanas években a nagyüzemek és a kisüzemek sajátos együttélése, funkcionális együttműködése alakult ki.

A magyar mezőgazdasági kisüzemek mindazonáltal *különleges gazdálkodó szervezetnek* minősíthetők. Egyrészt területi méretük alapján *törpegazdaságnak* tekinthetők, mert a kb. 1,5 millió kisgazdaság átlagos területe 0,65 ha. (1990-ig a kiadható háztáji földterület személyenként 0,6 ha, a magánparaszti gazdaságok birtokmaximuma pedig 14 ha volt. Később e területi korlátokat megszüntették.)

Másrészt a kisgazdaságok zöme a nagyüzemekkel kialakított gazdasági kapcsolatrendszer következményeként *tompított piaci hatások között, a nagyüzemek „védőernyője”* alatt gazdálkodott. Olyan sajátos munkamegosztás és együttműködés alakult ugyanis ki a nagyüzemek és a körzetükben működő kisgazdaságok között, amelynek keretében a kisüzemek – gyakran kedvezményes áron – *termelési szolgáltatásokat* (gépi munka, takarmány, vetőmagvak, tenyészállatok és szállító kapacitások stb.) vásárolhattak a

¹ A statisztikai nyilvántartás ezeken túl mindazon településen kívüli kerteket is a kisgazdaságok közé sorolja, amelyeknek ültetvényterülete meghaladja a 800 m²-t vagy szántóterülete az 1.500 m²-t.

nagyüzemekről. A nagyüzemek jelentős része a kistermelők termékeinek *feldolgozására és értékesítésére* is vállalkozott – a szerződéses kapcsolatok alapján. Gyakran, például a bérhizlalások esetén, a tőkebefektetés egy részét a nagyüzemek előlegezték a vállalkozó kistermelőknek.

A szolgáltatások és a szaktanácsadás igénybevételével a kistermelők a nagyüzemi technológia egyes elemeit, a korszerű fajtákat is átvették; például a korai zöldségtermelésben, a takarmányozásban és az állattartásban. Néhány agrárközgazdász e kapcsolatrendszer miatt a kisüzemeket a nagyüzemek kihelyezett részlegeinek és azoknak alárendelt gazdasági egységekként tartotta.

A mezőgazdasági kistermelésben folytatott – általában kiegészítő jellegű – *termelőtevékenység célja* egyrészt az önellátás, másrészt az árutermelés. A nyolcvanas évek végén a kisüzemek mintegy 40 %-a rendszeres árutermelő, a kistermelés értékének 80 %-át állítva elő, 20 %-a időszakosan értékesíti a felesleges termékeit és mintegy 40 %-uk saját fogyasztásra termel.² A kisgazdaságok igen jelentős szerepük van a családi jövedelemforrások (25–70 %) előteremtésében és a lakosság élelmiszerellátásában.

A kétpólusú vállalati struktúra, amelyből a közepes méretű gazdaságok hiányoztak, a nyolcvanas évek közepéig nagyjában-egészében eredményesen működött. Az azóta egyre szigorodó közgazdasági feltételek, a világgpiachoz való rugalmasabb alkalmazkodás igénye és a korszerű, környezetbarát technológia követelményei viszont újra életrehívták a *nagy- és kisüzemi termelés gazdaságosságáról*, a termelési tényezők optimális üzemi koncentrációjáról folytatott, sokszor nem elfogulatlan vitákat. A gazdasági rendszerváltás időszakában, napjainkban például újra megjelentek a *nagyüzemek gazdasági előnyeit tagadó nézetek*. Egyes agrárpolitikusok, befolyásos közgazdászok széles körben hirdetik, hogy a fejlett piacgazdaságokban az utóbbi évtizedekben megfordult a korábbi koncentrációs tendencia és a farmergazdaságok legyőzték a bér munkát is alkalmazó tőkés nagyüzemeket. Kopátsy Sándor szerint minden fejlett országban csökkent a bér munkásokkal dolgozó nagyvállalatok száma és a termelésből való részesedésük.³

Ezen egyoldalú megközelítéssel szemben a fejlett országok üzemszerkezetének alakulása összetettebb képet mutat. Az Egyesült Államok agrárgazdaságában 1935-től 1986-ig a farmok száma kétharmadával csökkent, az átlagos terület viszont 62 ha-ról 175 ha-ra növekedett. Legnagyobb mértékben a kisterületű farmok szűntek meg, olvadtak bele a versenyképes nagyfarmokba vagy alakultak át mellékfoglalkozásban működtetett, a család számára csak kiegészítő jövedelmet nyújtó gazdaságokká. Más oldalról a koncentráció érvényesülését az is jól érzékelteti, hogy az évi 100.000 dollárnál nagyobb

² *Burgerné Gimes Anna*: A mezőgazdasági kistermelők háztartása. (Gazdálkodás, 1989/10. sz. 31. p.)

³ *Kopátsy Sándor*: Nagyüzem? Kisbirtok? Farmergazdaság! (Társadalmi Szemle 1991/11.sz. 24. p.)

forgalmat lebonyolító gazdaságok, (melyek számaránya 1988-ban 7,7 %-ot képviselt) realizálták a mezőgazdasági összjövedelem 80 %-át.⁴

Hasonló tendenciák figyelhetők meg a Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdaságában is. Itt a családi farmok száma az utóbbi két évtizedben évi 2,5 %-kal csökkent; ezen belül gyorsabban, évi 4,5 %-kal az átlagosan 17,5 ha-ral rendelkező gazdaságoké, míg az 5,7 hektáros területű farmoké lassabban, évi 2 %-kal mérséklődött. Ugyanakkor ez utóbbi kategóriában dinamikusan emelkedett a mellékfoglalkozásban működtetett gazdaságok, tehát az úgynevezett kétlaki családi gazdaságok száma.

A két említett ország mezőgazdaságának üzemszerkezetére tehát a területi méretek és a gazdaságtípusok *sokszínűsége, változatossága* jellemző. Következésképpen nem bizonyítható, hogy bármelyik méret vagy gazdaságtípus legyőzte vagy a jövőben legyőzné a másikat, bár az egyes típusok versenypozíciói és jelentősége időben és térben természetesen változhat, módosulhat.

Jelen dolgozatban arra vállalkozunk, hogy a *szakosodási irányok* vázlatos felvázolásával és az üzemi formák *összehasonlítható költség- és jövedelemviszonyainak* elemzése segítségével rámutassunk; *mely ágazatokban*, milyen termékek termelésében *vannak költségelőnyben* a nagyüzemek és hol előnyösebb a kisüzemi termelés folytatása vagy bővítése a magyar mezőgazdaságban.

1. A mezőgazdasági termelés üzemi formák szerinti szakosodása

A mezőgazdaságunkban az utóbbi két évtizedben *figyelemre méltó és az egyes üzemi típusokban* — az érzékelhető gazdasági előnyök alapján — *eltérő szakosodás ment végbe*. A mezőgazdasági termelési érték kétharmadát előállító 130 állami és 1270 szövetkezeti nagyüzem egyre jobban gépesíthető szántóföldi termelésre, ezen belül elsősorban a gabonafélék, a takarmányok termelésére és néhány nagy takarmányterületet igénylő állat (szarvasmarha és juh) tartására, valamint élelmiszerfeldolgozásra szakosodott. A búzát egyre nagyobb területen, a szántó közel egyharmadán, a csökkenő jövedelmezőségű kukoricát pedig a területnek még mindig egyötödén termelték a nagyüzemek.

Az átlaghozamok mindkét növénynél kedvezően alakultak, és megközelítették a nyugat-európai színvonalat. Ezzel párhuzamosan a költségek és az exportálható mennyiségek is kedvezően alakultak. A gépesített zöldborsótermelésen kívül a zöldségtermeléssel a 70-es évek végére teljesen felhagytak. A gyümölcsök közül a kevésbé munkaigényes almatermelést és szőlőtermelés gépi munkálatait és értékesítését végzik szívesen a nagyüzemek.

Az állattenyésztési ágazatokban a húsmarhatartásban, a pecsenyecsirke nevelésben, a tojástermelésben és a juhászatban alakítottak ki domináns szerepet, noha ezen ágazatok az utóbbi években jórészt veszteségessé váltak.

⁴ International Herald Tribune 1987. nov. 5. és az US Today Magazin 1990. nov. 15–18

A nagyüzemek termelési struktúrájára nem az erőteljes belső szakosodás a jellemző, hanem a több terméket egyidejűleg termelő *diverzifikált termelési szerkezet* az általános. Ezzel szemben a hozzájuk integrálódó árutermelő kisgazdaságokban határozottabb az *egy-két termék* viszonylag nagy méretekben történő *előállítására történő koncentráció*. A kisgazdaságok piaci érzékenysége ebből eredően jóval nagyobb.

A mezőgazdasági termelési érték 32–36 %-át, ezen belül a növénytermelés 26–30 %-át, az állattenyésztés 40–45 %-át a kistermelés adja. A *kistermelők a nagy eleven munkaigényű és kis földigényű* termékek termelésére és állatok tartására szakosodtak. A kertészeti termékek mintegy kétharmadát termelik és az országban forgalmazott zöldségnek és szőlőnek a 75 %-át ők értékesítik 1989-ben.⁵ Részarányuk a sertéságazatban is meghaladja az 50 %-ot. Ugyanakkor a búzának a 2 %-át, a kukoricának pedig csak a 10 %-át állítják elő. A csökkenő szarvasmarhaállomány 20 %-a található a kistermelőknél a 80-as évek végén.

Nézzük meg, *hogy milyen fő tényezők alakították ezeket a szakosodási irányokat?* Elsőként a *méretgazdaságosság* (az economies of scale) *érvényesülését* kell megemlítenünk. A központilag irányított és ösztönzött területi centralizáció, a gazdaságösszevonások és átszervezések során elvezetett oda, hogy napjainkban az állami gazdaságok átlagos területe eléri a 7300 ha-t, a szövetkezeteké pedig a 4200 ha-t. S nem ritkák egyik gazdaságtípusban sem a több település teljes közigazgatási területét magukba foglaló, egyre nehezebben irányítható 10.000 hektárt meghaladó mamutgazdaságok sem. A nagy méretek ugyanakkor lehetővé tették, illetve teszik egyes ágazatokban a ráfordítások növelését, az iparszerű technológiák alkalmazásával a termelés gazdaságosságának fokozását. Hiszen nagy földterületeken gazdaságosabb nagyteljesítményű gépekkel szántani, kultivátorozni, növényvédelmet végezni, aratni stb. mint kis parcellákon. A szántóföldi növénytermelésben – a zöldség kivételével – a gépesítés, az első mezőgazdasági technikai forradalom eredményeinek alkalmazása feltétlen gazdasági előnnyel, költségmegtakarítással járt. A nagyszervezetek érdekeltségi mechanizmusainak elkerülhetetlen gyengülése és a szervezeti rugalmatlanság miatt azonban itt is vitatható, hogy szükség volt-e akkora méretek létrehozására, amekkorákat a gazdaságok összevonásával létrehozta. Több vizsgálat ugyanis azt mutatja, hogy 1000-2000 hektáros gazdaságok nagyobb hatékonysággal termelnek, mint a többezer hektárosak.⁶

Másodszor, azt tapasztaltuk, hogy a *gépesítésre támaszkodó műszaki fejlődés* az állattenyésztésben és a munkaigényes kertészeti termelésben nem hozta a várt előnyöket. Ezen ágazatokban a gépesítés általában jóval drágább,

⁵ Mezőgazdasági Zsebkönyv, 1989. (Budapest, 1990. 74–77 p.)

⁶ Lásd: *Burgerné Gimes Anna*: Eszmefuttatások a magyar mezőgazdaságról. (Közgazdasági Szemle, 1988/4. 451. p.) és *Gazdag László*, aki a termelési profiltól függően 1000–3000 hektár termőterületben jelöli meg a technikai szempontból optimális nagyüzemek méreteit. (Kitörési pontok és zsákcukák. Gazdálkodás, 1992/12. sz. 20. p.)

mint a gabonatermelésben, s technikailag sincs jól megoldva. A zöldség-gyümölcsfélék többsége a technika jelenlegi színvonalán minőségi károsodás nélkül géppel nem szedhető. Az állatok és egyes zöldségfélék (például a fóliások) egyedi vagy folyamatos gondozást igényelnek. Itt a jó gépek inkább csak megkönnyítik az emberi munkát, de nem helyettesítik. A nagyobb méretekkel ezeken a területeken nem jár együtt sem a munka-, sem a költségmegtakarítás.

A szakosodási irányok üzemi formák szerinti eltérését harmadszor az egyes kultúrák *különböző földigénye* is indokolja. Legnagyobb a tömegtakarmányt fogyasztó vagy legelő állatok tartásának földterületigénye, kevesebb az abraktakarmányt fogyasztóké (sertés, húscsirke, liba stb.) és legkisebb a kis területen nagy értéket hozó fóliás termékeké. A kis földterületű gazdaságokban ezért a munkaigényes és a kevésbé földigényes termékek termelésével, valamint állatok tartásával találkozunk.

A szakosodási irányok formálódásában nagy szerepet játszik a nagyüzemek és a kistermelők *eltérő érdekeltségi rendszere is*. Amíg a nagyüzemekben a személyes és kollektív érdekelttség az árbevételek és a teljes költség különbségeként alakuló nyereség (profit) nagyságához kötődik, addig a *kistermelő* általában nem számol külön a saját munkadíjával, így az anyagköltség és az esetleges idegen munka díja feletti árbevételben, tehát a *bruttó jövedelemben* érdekelt.

Vállalkozói döntéseinél a kistermelő ezért az egységnyi saját munkaóra jutó bruttó jövedelem várható nagyságát mérlegeli.

Az egy órányi saját munkára jutó bruttó jövedelem összegei 1989-ben — egy értékelő tanulmány adatai szerint — a kistermelés különböző termékeinél nagymértékű szóródást mutattak. Például húsnyúl tartásával 4 Ft, húscsirke neveléssel 27 Ft, tejtermeléssel 32 Ft, őszibarackkal 79 Ft, zöldpaprikával 102 Ft, a burgonyatermeléssel pedig meglepően magas, 235 Ft hozadékot lehetett realizálni egy órai munkával.⁷

2. A kistermelés néhány ágazatának költség- és jövedelemhelyzete

A termelési szerkezet üzemformák közötti eltérései jelzik a termelési költségek és a jövedelmek relatív differenciáit. Ha azonos termékek termelési költségei különböznek a nagy- és kisüzemekben, akkor *abszolút költségelőnyök* létezéséről beszélhetünk az egyes üzemformák javára. Másoknál pedig költséghátrányok alakulnak ki.

Az integrált árutermelő kisgazdaságok *költséggazdálkodását jellemezve*, általánosságban megállapíthatjuk, hogy a racionális költséggazdálkodás követelményei itt is egyre jobban előtérbe kerülnek, ugyanakkor néhány termék esetében a kemikáliák felhasználása nem igazodik kellően a talaj, illetve a növények biológiai és növényvédelmi igényeihez, s ez többletköltségek vagy

⁷ Kapronczai I. — Tomka J.: Költség-, ár és jövedelemviszonyok a mezőgazdasági kis- és nagyüzemekben. (Közgazdasági Szemle, 1991/1. 64. p.)

minőségi előírások megsértésének a forrása lehet. (Előfordult például, hogy a vegyszerek ötletszerű felhasználása következtében a fóliás retekben túl sok nitrát halmozódott fel!)

A kistermelés gyakran alacsonyabb fajlagos költségeinek fő forrása a takarmányozási költségek kedvező alakulása és az irányítási költségek hiánya. A kisgazdaságokban a fajlagos takarmányfelhasználás — ezen belül is az abrakfogyasztás — általában alacsonyabb, mint a nagyüzemekben. Ez elsősorban a takarékosabb gazdálkodással, az egyedi állatgondozással és azzal magyarázható, hogy sok olcsó, saját termelésű mellékterméket hasznosítanak az állatok takarmányozásában. Habár vásárolják a takarmányok nagy részét, így a takarmányozási költségeik alacsonyabbak, mint a nagyüzemeké. A fajtaváltás elhanyagolása és az értékes tápokkal való „túlzott” takarékoskodás viszont a sertés- és a baromfiágazatban sokszor a termékek minőségének romlásához vezetett.

A kisüzemi és a nagyüzemi termelés *néhány ágazatának költség- és jövedelemhelyzetét* — 1988 évre vonatkozóan — két kutató, *Kapronczai István* és *Tomka József* a már említett tanulmányában *összehasonlította*. A kétféle költségelszámolásból eredő eltéréseket úgy szüntették meg, hogy a kisgazdaságok munkabérének a nagyüzemekben kifizetett munkabéreket tekintették, a nagyüzemek takarmányfelhasználását piaci áron vették számba és eltekintettek a lakossági és a vállalati energiaárak különbségétől is. Nem számolták fel viszont azt a különbséget, ami a felvásárlási árakban a nagyüzemek javára állt fenn.

Az így elvégzett összehasonlítás eredményeit tartalmazza az *1. sz. táblázat*.

A táblázatból látható, hogy a *burgonya* önköltsége 36, a *paradicsomé* pedig 48 %-kal alacsonyabb a kisgazdaságokban, mint a nagyüzemben. Az értékesítési árakban azonban ez a költségelőny jövedelemformában nem realizálódott.

A *tejtermelés* kedvezőbb jövedelemhelyzete a kisgazdaságokban elsősorban a termelési költségek alacsonyabb szintjének következménye. A költségelőnyt mindennél világosabban mutatja, hogy fajlagos költség alig 61 %-a a nagyüzeminek.

Bár a *marb hizlalás* relatív önköltsége alacsonyabb, mint a kisüzemi sertéshizlalásé, a torz felvásárlási árarányok miatt a sertéshizlalás jóval jövedelmezőbb a kisgazdaságok számára.

A *pecsenyecsirke* ágazatban a nagyüzemeknél jelentkezik a költségelőny (a kisüzemi önköltség 8,2 %-kal magasabb), de az adott árak mellett 1988-ban ez a tevékenység mindkét üzemben veszteséges volt.

Összegezve az elmondottakat, néhány következtetést fogalmazhatunk meg. 1. A magyar mezőgazdaság fejlődése azt tanúsítja, hogy a koncentrált nagyüzemi termelésnek *nem minden ágazatban* van hatékonysági (költség) előnye. Míg a tőke- és eszközigényes szántóföldi kultúrák java része — különösen a gabonatermelés — a nagyüzemi keretek között hatékonyabb, addig a munkaigényes zöldség- és gyümölcsstermelés, valamint az egyedi gondozást

**A kisüzemi és a nagyüzemi termelés néhány főbb mutatójának aránya
(kisüzem a nagyüzem %-ában)**

Termék	Burgo- nya	Paradi- csom	Tej	Vágó- marha	Vágó- sertés	Hús- csirke
Anyagköltség	79,7	119,1	51,3	78,6	84,8	104,7
Közvetlen költség	86,7	88,3	61,1	82,7	88,6	106,4
Önköltség	63,9	51,8	60,6	80,8	84,6	108,2
Értékesítési ár	68,8	90,5	75,9	93,0	94,1	96,4
A főtermék jövedelme	80,8	*	283,0	*	397,9	**

* = a nagyüzemben veszteséges

** = mindkét szektorban veszteséges

Forrás: Kapronczai I. – Tomka J.: Költség-, ár- és jövedelemviszonyok a mezőgazdaságban. (Közgazdasági Szemle, 1991. 1. sz. 66. p.)

igénylő állattenyésztési ágazatokban a kistermelés hoz nemzetgazdasági hasznot. 2. Az egyes üzemi típusok költségelőnyei vagy hátrányai a szimulált árrendszerben nem mindig tükröződnek a jövedelemviszonyokban. 3. A *kisüzemi termelés további bővülése* ott elkerülhetetlen, amely ágazatokban a hatékonysági előnyök azt alátámasztják. 4. A piaci hatásokhoz jobban alkalmazkodó *vállalati struktúra* formálódásában szükséges ösztönözni a ma még hiányzó *közepes méretű* (20–60 ha területű) családi munkaerőre alapozott, korszerűen felszerelt, önálló gazdaságok (farmok) megjelenését és elterjedését.

Mindezek alapján a magyar mezőgazdaság jelenlegi üzemszerkezete átalakításának, az egészséges méretstruktúra kialakításának *módozataival összefüggésben* is megfogalmazhatunk *néhány koncepcionális észrevételt*. Egyrészt, mivel korszerű mezőgazdasági technika adekvált formája a nagyüzem, a megfelelő ágazati méret és a táblanagyság létezése, ezért gazdaságossági szempontból *indokolatlan a nagyüzemek drasztikus és teljes felszámolására törekedni*. Ebben az esetben megsemmisítenénk a nagyüzemekben meglévő megőrzendő értékeket is. Helyette lehetővé kell tenni a túl nagy méretű gazdaságok életképes kisebb egységekre történő osztódását, a

termelőszövetkezetekből való egyéni és csoportos kilépést, a helyreállított magántulajdonosi pozíciónak megfelelő átalakulást, szerveződést.

Másrészt a *farmergazdasági modell* átvételét, beépítését a magyar gazdaságba fokozatosan, csakis a szükséges alapfeltételek megteremtésének függvényében célszerű az agrárpolitikának szorgalmaznia. A nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban ugyanis a korszerűen felszerelt farmergazdaságok csúcstechnikát képviselő ipari, infrastrukturális és kereskedelmi környezetben működnek. A kormányaiktól még így is jelentős mértékű állami szubvenciókat kapnak. Magyarországon egyes számítások szerint a 90-es évek elején egy 20–30 hektáros családi gazdaság felszerelése 15–20 millió Ft-ba kerülne, ami a jelenlegi árviszonyok mellett állami támogatás nélkül alig termelne jövedelmet. A mai technikának jól megfelelő üzemméret pedig a már említett szakértő szerint 80 hektáros területnél kezdődik.⁸

Az ilyen gazdaságok gyors és tömeges elterjesztéséhez viszont sem a lakossági tőkeforrások, sem a költségvetési támogatások nem állnak rendelkezésünkre.

Következésképpen a vállalati—üzemi struktúra átalakításának az az útja tűnik a legzavarmentesebbnek, ha gazdaságaink (a nevesített tulajdonosok közösségei) diszkriminatív állami beavatkozás nélkül a tényleges piaci verseny követelményeinek megfelelően evolúciós módon, a saját jólfelfogott érdekeik szerint alakítják ki a hatékonyak ítélt méreteket és döntenek a gazdálkodói szervezet típusáról. Az a kíváncsok tehát, hogy az *egyirányú agrárstruktúra helyett a három szektor esélyegyenlőség melletti versenye döntse el az ágazatokon belüli részarányokat.*

Annak mellőzésével, hogy az agrárstruktúra átalakulásának kereteit, módzatait meghatározó, 1991–1992-ben hozott kárpótlási, szövetkezeti, átalakulási és a privatizációs törvények napjainkban zajló végrehajtását és eredményeit elemeznénk, megjegyezhetjük, hogy összeségükben ezek lehetővé teszik a magyar élelmiszergazdaság vállalati struktúrájának szükséges átalakulását, korszerűsödését, de e történelmi léptékű feladat megoldását — úgy tűnik — *nem lehet 1–1,5 éves határidők kényszerében sikeresen elvégezni.* A dinamikus és alkalmazkodóképes agrárstruktúra fokozatos megszületése és megerősödése hosszabb időszakot és határozottabb „agrárpárti” gazdaságpolitikát indokolna.

⁸ *Gazdag László: Kitérési pontok és zsákutcák (Gazdálkodás, 1992/12. sz. 18. p.)*

THE DIFFERENTIATION OF COST ADVANTAGES OF SMALL AND
LARGE FARMS IN THE HUNGARIAN AGRICULTURE

(Summary)

The author in this paper analyzes that specific bi-polar enterprise structure which developed in the last decades in the Hungarian agriculture. At the end of the 1980's there were about 1400 large scale farms and approximately 1,5 million small scale agricultural units. The size of large scale farms made it possible the economical operation of modern agrotechnic in some branches of crop production requiring large size and animal husbandry. But the small farms of 0,6 ha, which were integrated into large farms, achieved cost advantages in the horticultural production requiring much hand-labour and permanent care, non mechanizable animal husbandry areas. The economic cooperation between small and large scale sector proved advantages for both sectors.

The hardening economic conditions and the need to adjust flexibly to world market conditions, on the other hand, makes necessary nowadays the formation of multi-polar enterprise structure; namely the modernization of large scale farms and the wide scale diffusion the present missing medium sized farms.

In the opinion of the author, the successful transformation of the agro-structure can be carried out and implemented only gradually, during a longer period as a function of the creation of economic conditions.